

- **Muhammed Ubeydullah el-Es'adî***, *el-Mûcez fî Usûli'l-Fıkh (Me'a Mu'cemi Usûli'l-Fıkh)*, Dâru's-Selâm, Kahire 2015, 4. Baskı, 351 s.

Değerlendiren: Ozat SHAMSHIYEV**

Fıkıh Usûlü, şer'î ilimler arasındaki en köklü, sistematik ve en önemli ilimlerden biridir. Meşruiyetini, Allah'ın Elçisi (s.a.s.) ve bilhassa Ashâb-ı Kirâm'ın (r.a.) teşrî konusundaki uygulamalarından almış olan fıkıh usûlü, sınırlı sayıdaki Kitap ve Sünnet naslarından hareketle, sürekli yenilenen ve meydana gelen hadiseler hakkında Allah'ın ahkâmını tespit etmede kullanılan, kendisinden istimdad edilen birtakım kaideler manzumesi olması hasebiyle ehemmiyet arz etmektedir. Fıkıh usûlü, nassların yorumlanması ve metinlerden hüküm istinbat edilmesinde, müçtehitleri, keyfiliğe düşerek delilleri arzu ve hevesine göre konuşturarak alıkoyan bir mekanizmadır. Bu anlamda, fıkıh usûlünün sadece fıkıh alanında değil, Kur'an ve Sünnet'in doğru bir biçimde anlaşılması ekseninde gelişen diğer İslamî ilimler açısından da önemli bir disiplin olduğu söylenebilir. Fıkıh usûlünün bu koruyucu ve düzenleyici boyutunun yanısıra, fıkıh eğitiminde, hükümler arasındaki ilişki, deliller hiyerarşisi, nassın ahkâm istinbatının yolları, içtihadın mahiyeti, tearuz ve tearuzu giderme yöntemleri vb. teknik konuların anlaşılmasında bir kolaylaştırıcı boyutu da vardır. Furuu fıkıh eğitimiyle beraber usûl ilminin de birlikte okutulması, talebeleri salt hüküm ezberinden kurtararak furû-usûl arasındaki organik bağı kavramalarını sağlayacağı gibi aslında bir bütün olan şer'î ilimleri bir tablo halinde görerek hangi ilmin hangi konumda yer alması gerektiğini gösterecektir. Bu bağlamda Es'adî'nin kaleme aldığı *el-Mûcez*, ibtidâi seviyede kolay bir üslupla fıkıh usûlü ilminin en temel konularını fazla teferruata dalmadan ele alması hasebiyle güzel bir ders kitabı mahiyetindedir. Son dönemin muhakkik alimlerinden olan Abdülfettah Ebu Ğudde ile Ebû'l-Hasen Ali el-Hasenî en-Nedvî'nin yazdıkları takdimler, bu eserin değerini bir kat daha arttırmaktadır.

* Medrese eğitimini tamamladıktan sonra üniversite eğitimine *Câmi'atu Nedveti'l-Ulemâ*'da başlayan, sonra Diyobend'deki *Dâru'l-Ulûm Üniversitesi*'nde ilim tahsiline devam eden Muhammed Ubeydullah el-Es'adî, *Câmi'atu Nedveti'l-Ulemâ*'da kütüphane müdürü olan Muhammed Murteza en-Nekavî'nin oğludur. *el-Câmi'atu'l-Arabiyye*'de öğretim üyeliği yaptığı yıllarda şer'î ilimler ve özellikle fıkıh/usûlü'l-fıkh alanlarında temayüz eden Es'adî, bu eseri usûlü'l-fıkh alanında ders kitabı niteliğindeki bir çalışmaya duyulan ihtiyaca binaen kaleme almıştır.

** Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Yaklaşık 14 asırlık mâzisi olan bir ilmin yüzlerce belki de bini aşkın bir müellefât birikimine sahip olması gayet tabiidir. Klasik dönemde fıkıh usûlüyle ilgili yazılan kimi eserler konularla ilgili tüm tartışmaları cem' ettiği için çok uzun ve yorucu olduğu gibi, kimileri de ezberlenmek üzere yazıldığı için çok kısa ve anlaşılması zor eserler olarak telif edilmiştir. Bu nedenle, her zaman uzun eserleri ihtisar ederek kolaylaştıran; kısa eserleri de şerh ederek, anlaşılır hale getiren kitaplara ihtiyaç duyulmuştur. İslamî ilimlerin unutulmaya yüz tuttuğu, talebelerin himmet kıtlığına düşerek klasik eserlerin tozlar altında kaldığı bu çağın ihtiyaçlarına göre ve özellikle ders kitabı olarak okutulmak üzere kaleme alınan *el-Mûcez fî Usûli'l-Fıkh*, ismiyle müsemma bir kitaptır. Hanefi usûlüyle ilgili hemen hemen bütün konuları içeren *el-Mûcez*, gereksiz detaylara girmeden konuların özünü sunan, veciz bir uslûpla yazılan kolay ve basit bir ders kitabıdır. Ancak, kitabın üzerine büyük harflerle yazılmış olan (*Me'a Mu'cemi Usûli'l-Fıkh*) ibaresi, okuyucuyu, kitabın sonunda fıkıh usûlü ile ilgili ıstılahat sözlüğü olduğu yanılgısına düşürmemelidir. Zira, müellifin *Mu'cemu Usûli'l-Fıkh* olarak ifade ettiği bölüm, kitabın indeks ve fihrist kısımlarından ibarettir.

Müellifin ifadesiyle Hetûrâ (Hindistan)'da yer alan *el-Câmi'atu'l-Arabiyye* Üniversitesi, kurulduğu günden bugüne kadar İslamî ilimler alanındaki birçok dalda kitapları sadeleştirme konusunda büyük gayretler sarf etmiştir. Neticede, üniversitenin kurucusu Sıddık Ahmed'in yönetimiyle faaliyet gösteren teshîl (sadeleştirme) heyeti, her alanla ilgili en temel eserlerin Urdu diline sadeleştirilmiş çevirisini kazandırmıştır. *el-Mûcez* de, Hint altkıtasındaki üniversite öğrencilerine Hanefi fıkıh usûlünü okutmak üzere Urdu dilinde telif edilen bir eserdir. Kitaba takdim yazan Muhammed er-Râbî' el-Hasenî en-Nedvî'nin de ifade ettiği gibi, bu kitabın telif edilmesini müteakip kısa bir sürede ilmî çevrelerde şöhret bulması ve alimlerin teşviki, müellifi *el-Mûcez*'i Arapçaya çevirmeye sevk etmiştir.

Es'adî'nin gerek bölümler bazında gerekse kitabın tamamında takip ettiği en güzel yöntem, önce konuyla ilgili ön bilgileri vererek bir girizgâhta bulunması daha sonra esas konunun kısa tarifini yaparak, şerhü't-tarif başlığı altında tarifin açılımını yapması; devamında, konuyla ilgili birer örnek verdikten sonra, varsa konunun alt taksimatını vererek hükümleri açıklaması; sonunda, konunun mahiyetine göre esas mevzuya ilhak edilebilecek ek bilgi ve konuları ele almasıdır. Bu yöntem, kimi yerlerde konunun gereği değişkenlik gösterse de genel itibarıyla böyledir. (bkz: s. 25, s. 32-33, s. 61, s. 137, s. 183, s. 257.)

Eserin, içerik ve metod olarak klasik eserlerden ayrılan birtakım yönleri bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, bölümün başında veya sonunda o bölümü resme-

den şemaların yer almasıdır. Bu tür şematik anlatım, konuya geniş açıdan bakmayı, düz yazı şeklinde onlarca sayfaya serpiştirilmiş olan verileri bir tablo halinde görmeyi sağlayan bir didaktik yöntem olarak çok önemlidir. (bkz: s. 27, s. 57-58, s. 78, s. 138, s. 188, s. 205, s. 239.) Klasik kaynaklardan temeyyüz eden bir başka yönü, bir meseleyi ele alırken direkt konuya girmeden hazırlık mahiyetinde ön bilgiler sunmasıdır. Örneğin, birçok Hanefî usûlünde kitaba direkt lafızlar bahsindeki hâss lafzın tarifiyle başlanır ki, Hanefî usûlünde eserlerin genel olarak Kitap, Sünnet, İcma ve İctihad (Kıyas) olmak üzere dört ana başlıktan oluştuğu, Kitap bölümünde ise ilk sırada lafızlar bahsinin yer aldığı, Kitap'ın tarifi, mahiyeti, usûl ilminin önemi vb. ön bilgiler ancak hoca sayesinde veya öğrencinin özel gayretleriyle elde edilebilmektedir. Eserin bir diğer önemli özelliği, klasik kitapların aksine, ilk etapta mütedâilere hitap ettiği için mezheplerarası ihtilaflara yer vermemesidir. Bu bağlamda, gerek fıkıh gerekse usûl-ü fıkıh eğitiminde, ibtidâî seviyedeki öğrencilere her şeyden önce tek bir mezhebin öğretilmesi, öğrencide belli ölçüde temekkün ve istikrar hâsıl olduktan sonra, gerekli görüldüğü takdirde ihtilaflı konuların öğretilmesinin doğru olacağı söylenebilir.

Eserin akıcı ve kolay uslubü ile hoş ve veciz anlatımı, yazılış itibariyle modern döneme tekabül etmesine rağmen *el-Mûcezz*'in, başta Hindistan olmak üzere birçok İslam ülkesinde mütedâvel bir kaynak haline gelmesini sağlayan önemli faktörler olduğu söylenebilir.

Bu esere değer katan hususiyetlerden biri de, müellifin, esas mevzuyu uzatmak amacıyla, konuya açıklık getireceği düşüncesiyle bazı yerlerde dipnot kısmına talikler eklemesidir. Her ne kadar bu taliklerin, eski usûl kaynaklardan alındığı için orijinal olmadığı düşünülse de, muhtemel soru işaretlerine cevap veren mesnedli bilgiler olması hasebiyle okuyucuya hem kolaylık sağlamakta hem de güven vermektedir. (s. 34, s. 66, s. 103, s. 111, s. 208-209...)

Elimizdeki çalışma, iki bâbtan oluşan bir mukaddime, kitabın belkemiğini oluşturan *el-asıl* olarak isimlendirilen dört tane ana bölümden ve yine iki bâbtan müteşekkil hâtime kısımlarından oluşmaktadır.

Fıkıh usûlüne giriş mahiyetinde düzenlenen ve asıl tema ile ilgili ön bilgilerin sunulduğu *Mukaddime*'nin *Birinci Bâb'ı Mebâdi'ul-İlm* olarak isimlendirilmiş ve fıkıh usûlünün tarifi, konusu; usûl ilminin ana delillerinin dört tane olduğu ile ilgili naklî ve akli deliller; usûl ilminin amacı, gerekliliği, dayanakları, gelişim süreci; Hanefî usûlünün kaynakları ve usûlcülerle ilgili biyografi türü eserlerin tanıtımı gibi konuları ihtiva etmektedir. *İkinci Bâb* ise, genel olarak şerî ahkâmla ilgili ba-

hisleri içermektedir. Hükümleri teklîfi ve vaz'î hükümler olarak ele alan müellif, teklîfi hükümlere başlamadan önce teklîf ve ehliyetler konusunu etraflıca işlemiştir. Daha sonra, teklîfi hükümleri farz, vâcib, sünnet, müstehab, haram, tahrîmî mekruh, tenzîhî mekruh, hilâf-ı evlâ ve mübâh olmak üzere dokuz kısımda ele almış ve yine teklîfi hükümleri azîmet-ruhsat olma itibariyle ikinci bir taksime tabi tutmuştur. Bu bâbın sonunda illet, sebep, şart, alâmet, mâni olmak üzere vaz'î hükümlerle ilgili konuları vermeye çalışmıştır.

Kitap (Kur'an)'la ilgili bahislerin işlendiği *Birinci Asıl*'da önce, Kur'an'ın tarifi; Kur'an kelimesinin ıstılahî anlamı; Kur'an lafızlarının mütevatir, meşhur, şâz kısımları; ahkâm ayetleri gibi hususlar gündeme getirildikten sonra beş bâb halinde 1. Vaz'olunduğu mana itibariyle, 2. Mananın açıklığı itibariyle, 3. Mananın kapalılığı itibariyle, 4. Kullanımı bakımından ve 5. Mütakellimin muradına delaleti itibariyle Kitap ve dolaylı olarak Sünnet lafızları ile ilgili bahisler ortaya konulmuştur.

Sünnet'le ilgili mevzulara hasredilen *İkinci Asıl*, Sünnet'in muhtelif tarifleri, ehemmiyeti, hücciyeti; Sünnet'in Kur'an'ı beyan etmesinin çeşitleri; Ehl-i Hadîs ve mütakellimûndan farklı olarak Mütevatir, Meşhur ve Haber-i Vahid olmak üzere Sünnet'in kısımları; hüccet olup olmamasıyla ilgili etrafında birçok tartışmanın cereyan ettiği Mürsel Hadis hususu ve son olarak Sünnet-i Sahâbe konularını içermektedir.

Eserin ana bölümlerinden üçüncü bölümü oluşturan *Üçüncü Asıl*'da, icmâ konusuna yer verilmiştir. İcmânın tarifi, hakikati, ehemmiyeti, hücciyeti; icmânın in'ikadının zamanı; icmânın rüknü, ehli, şartları ve müstenedi; sarîh ve sükûtî olmak üzere icmânın çeşitleri; icmânın neveleri ve merâtibu'l-icmâ gibi konular bu bölümün aslını oluşturmaktadır.

Müellifin *el-İctihadü'l-Aklî* olarak isimlendirdiği *Dördüncü Asıl* ise, kıyas, isithsan, istislah, istishab ve bu konuların tarifleri, hükümleri, rükünleri, kısımları, misalleri müstenedleri vb. alt başlıkları ihtiva etmektedir. Çalışmanın sonuç kısmını teşkil eden *Hâtîme*'de ise, iki bâb halinde usûl ilminin en önemli konularından olan teâruzu'l-edille ve ictihad-taklid konuları ele almaktadır.

Kaynakçada Hanefî usûlüne ilişkin hemen hemen bütün kaynaklar zikredilmişse de, çalışmanın sonunda müellifin kendisinin de ifade ettiği gibi, özellikle bazı kaynaklardan daha çok istifade edildiği, kaynakların bir kısmına ise sadece göndermede bulunduğu anlaşılmaktadır. Müellifin en çok istifade ettiği kaynaklar şunlardır: Hüsâmuddîn el-Ahsîkes(t)'î'nin (ö. 644/1246-47) *el-Hüsâmî (el-Müntehab Fî Usûli'l-Mezheb)* adlı eseri, Sadrüşşeriânın (ö. 747/1346) *et-Tavzîh'i*

ve Sa'duddin et-Taftazani'nin (ö. 792/1390) onun üzerine yazdığı *et-Telvih İla Keşfi Hakâiki't-Tenkîh'i*, Abdül-Alî Bahru'lulûm el-Leknevi'nin (ö. 1119/1707) *Fevâtihu'r-Rehamût Şerhu Müsellemi's-Sübûtu* ve Ahmed b. Ebî Saîd Molla Civen'in (ö. 1130/1718) *Nûru'l-Envâr Şerhu'l-Menâr* adlı eserleridir.

Ders kitabı olarak ilim dünyasına çok şey kazandırmakla birlikte *el-Mûcez'in*, muhtemel eleştirilere hedef olabilecek bazı yönleri bulunmaktadır. Birincisi, bu eser klasik kaynaklardaki bilgilerden derlenmiş bir özet çalışmasıdır. Dolayısıyla, özgünlüğü olmayan bir tekrardan ibarettir. Bu eleştiriye, klasik eserlerde de buna benzer tekrarların olduğu, fakat her müellifin kendi üslubu ve tarzıyla esere farklı bir değer kattığı söylenebilir. İkincisi, kaynak kitapların sayı bakımından üç beş eserle sınırlı kalmasıdır. Buna cevaben, eserde işlenen konular ve kavramlar bütünlük ve tutarlılık arzettikten sonra, kaç tane eserden yararlanacağı müellifin kendi yöntem ve kanaatine kalmış bir olay olduğu söylenebilir.